

הרב דוד אייגנר

צינון פרות ברפת בשבת

מבוא¹

תנאי האקלים השוררים בקיץ ברב אזורי הארץ מאופיינים בשילוב של טמפרטורות סביבה ולחות גבוהות. תנאים אלה גורמים להימצאות פרות החלב במצב של "עקת חום" מרבית שעות היממה ולעתים אף במשך כל היממה. הימצאות הפרות בתנאי עקת חום גורמת לדיכוי התיאבון, פחיתה בתנובת החלב ומרכיביו ולדחייה במועד ההתעברות. הדבר גורם להבדלים משמעותיים ביצור החלב בין חודשי הקיץ לחודשי החורף.

חוסר האיזון בייצור החלב במשך השנה נובע ממספר גורמים: חלק אחד נגרם מהשפעה שלילית ישירה של עומס החום על ייצור החלב. חלק אחר נגרם עקב השפעה שלילית של עומס החום על הפוריות הגורמת להתפלגות לא שווה של המלטות במשך השנה, למיעוט המלטות באביב ומכאן לעדר עם שיעור גבוה של פרות "רחוקות מן ההמלטה" ובתנובה נמוכה בקיץ.

1. מבוא זה נלקח מתוך מאמר: "הקלת החום מפרות חלב בקיץ באמצעות שילוב של הרטבה ואיזורור", מאת: י. פלמנבאום-שה"מ, ע. ברמן, ד. וולפנזון-הפקולטה לחקלאות, א. עזרא-המ"ב, מתוך חוברת "משק הבקר והחלב" מס' 255, הוצאת "התאחדות מגדלי בקר בישראל".

בשנים האחרונות נבחנה בארץ שיטה לצינון בקר המבוססת על שילוב של הרטבה ואוורור של הפרות. השיטה זולה יחסית, נוחה לתפעול ויעילה בהפגת חום מן הפרות.²

אופן הצינון מורכב מהרטבה באופנים שונים של הפרה למשך זמן קצר וכחצי דקה, במחזורים של כ- 5 דקות, יחד עם אוורור קבוע.

מקום הצינון גם כן משתנה, ישנם משקים בהם הצינון מתבצע בחצר ההמתנה בלבד, ובמקרה זה הפרות מובאות מספר פעמים לחצר ההמתנה גם שלא בשעת החליבה, ישנם משקים בהם הוא מתבצע באבוס בלבד, ישנם משקים בהם הוא מתבצע גם בחצר ההמתנה וגם באבוס וכן באזור המרבץ.

יש לציין שבמאמר זה נדון במקרים בהם יהודי הוא זה שמפעיל את הצינון, ובשעת הצורך אף מכנס את הפרות לחצר ההמתנה, וכן מדובר במציאות שבה אין בהפעלת חלק זה או אחר של המערכת, איסור תורה או איסור דרבני.³

נשאלת אם כן השאלה האם מותר להפעיל את מערכת הצינון בשבת, משמעות השאלה היא, האם מותר לעשות בשביל הפרות פעולות שמטרתה היא צינון.

גדרי הפעולות המותרות והאסורות

הגמרא (שבת נג ע"א) דנה בשאלה האם מותר לתת בשבת מרדעת על גבי החמור: "בעא מיניה רב אסי בר נתן מרבי חייא בר רב אשי, מהו ליתן מרדעת על גבי חמור בשבת", ביארו הראשונים שההסתפקות של הגמרא היא האם מותר לתת את המרדעת על מנת לחממו, כשהוא נמצא בחצר, ולא על מנת שיצא מרשות לרשות, וזאת משום שחמור זקוק לחמום. כך מבארים: רש"י (שבת נג ע"א ד"ה מהו), מאירי (שבת נג ע"א ד"ה אע"פ שאסרנו), ר"ן (שבת כד ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה מהו), וכן נראה שגרס הרי"ף (שבת כד ע"ב בדפיו).

2. בממוצע, במשקים שבהם הופעל הצינון באופן מלא, יצור החלב עלה בכ- 8 אחוזים יותר ממשקים שבהם לא הופעל הצינון כלל.

3. דהיינו- אין כלל פעולה חשמלית שנצרכת: המאווררים מופעלים על ידי שעון שבת, ואילו ברז המים מופעל גם כן ע"י שעון שבת/ אוטומט, או שישנו ברז מכני, שאין בפתיחתו כל איסור, כמו כן השטח בו הפרות נמצאות אינו ראוי לזריעה (בטון בדרך כלל), כדי שלא תהיה בעיה של משקה.

הגמרא חילקה גם כן בין מספר פעולות הנצרכות לבהמה, חלוקה ראשונה היא בין נתינת מרדעת על גבי החמור שמוותרת, לבין נתינת אוכף על גביו, שאסורה. חלוקה שניה בין נתינת המרדעת על גבי החמור שמוותרת, לבין הורדתה ממנו לאחר שבא מן הדרך, שאסורה. וחלוקה נוספת בשם שמואל שעסקה בקשירת סל עם מזון על בהמה בשבת, שעל בהמה מבוגרת אין לקשור ואילו על בהמה קטנה מותר לעשות כן.

ביארו הראשונים שהצד השווה בין חלוקות אלו של הגמרא הוא מהו הצורך של הבהמה באותן פעולות, פעולות שנצרכות כדי למנוע צער מהבהמה אם הן אינן יתבצעו, מותרות, לעומת פעולות שמטרתן הן תענוג לבהמה, אסורות. כך מבארים: רש"י שבת נג ע"א ד"נ (מרדעת), מאירי (שבת נג ע"א ד"ה אע"פ שאסרנו וד"ה יש מי שאומר), ריטב"א (שבת נג ע"א), הגהות אשרי (שבת פ"ה סי' ב), לבוש (או"ח סי' שה סע' ז), וכן פסק הרא"ש (שבת פ"ה סי' ב) שמוותר לתת את המרדעת על גבי החמור בשבת, מרדכי סי' שלג, סמ"ג (ול"ת סי' סה).

כדעת שמואל פסקו: רי"ף (שבת כד ע"ב בדפיו), תוספות (שבת נג ע"א ד"ה דשמעיה), ר"ח (שבת נג ע"א) רא"ש ר"ן (על הרי"ף).

אם כן, פעולות שמטרתן מניעת צער לבהמה מותרות, ואילו פעולות שמטרתן הן תענוג לבהמה, אסורות.

טעם איסור עשיית פעולה משום תענוג

לדעת ר"י בתוספות (שבת נג ע"א) הבעייתיות בעשיית מעשה שמטרתו הוא תענוג היא שהדבר נחשב לטרחא, הגמרא הסתפקה האם שימת המרדעת נחשבת לטרחא: "אלא נראה לר"י דטעמא משום טרחא דשבת". וכן היא דעת הריטב"א (שבת נג ע"א).

לדעת הב"י (או"ח סי' שה) הסרת האוכף או המרדעת אסורה משום טרחא שלא לצורך, וכן היא דעת הלבוש שבמקרה בו "אין צער לחמור או לסוס-למה לטרוח חינם". וכן נקטו מג"א (או"ח סי' שה ס"ק ד), שו"ע הרב (או"ח סי' שה סע' יא), ומ"ב (סי' שה ס"ק לז).

אם כן, פעולה שמטרתה היא תענוג לבהמה אסורה מדרבנן משום טרחא.

הגדרת פעולה כצער או כתענוג

לאחר שראינו שפעולות שמטרתן מניעת צער מותרות, ואילו פעולות שמטרתן תענוג לבהמה אסורות, יש לשאול כיצד נגדיר מהי פעולה שמונעת צער, ומהי פעולה שמטרתה היא תענוג.

מהתוספות (שבת נג ע"א ד"ה אוכף) ניתן להבין שגדר הצער, הוא השלב שבו ישנו קלקול לבהמה "אבל מחמת האוכף לא תוכל הבהמה להתקלקל לכך לא התיירו". מתוך כך מובן, שהפעולות שניתן לעשותן הן פעולות שעניינן הוא שהבהמה לא תתקלקל.

וכן פסק הט"ז (או"ח סי' שה ס"ק ו) על דברי השו"ע (שם סע' ח) שאין לתת מרדעת על הסוס משום שאין לו צער צינה, נקט הט"ז: "דבשעה שהקור גדול ואנו רואים שמזיק לסוס וכן בימות החמה שהזבובים רבים ומצערין להסוס דמותר להניח מרדעת עליו דמידי הוא טעמא גבי חמור משום צינה". מובן מדבריו שהגדרת הפעולה כפעולה מונעת צער או כפעולה שמטרתה היא לתענוג, תלויה בנזק שיגרם לבהמה אם לא יעשו את אותה פעולה.

גדר נוסף ניתן ללמוד מביאורו של רש"י את החלוקה שמחלקת הגמרא (שבת נג ע"א) בין היתר נתינת מרדעת על חמור שצריך לחממו, משום ש"חמור אפילו בתקופת תמוז קרירא ליה", ופעולה זו נחשבת לפעולת מניעת צער, לעומת איסור הורדת האוכף מחמור שבא מהדרך על מנת לקררו, ביאר רש"י שהאיסור הוא משום ש"נטיילת אוכף אינו אלא שיצטנן, שנתחממה על ידי משאוי שנשאה מבעוד יום, ואי לא שקיל ליה לא איכפת לן, שהרי הוא יצטנן מאליו"⁴.

לכאורה ניתן לומר שלדעת רש"י החילוק הוא בין פעולות שיכולות להתבצע מאליהן- חמור שאינו הולך באופן טבעי מתקרה, למרות שבשלב זה הוא זקוק לקירור, אסור לעשות עבורו את פעולת הורדת האוכף, ופעולה זו מוגדרת כפעולה שמטרתה היא תענוג לבהמה, אולם פעולה שלא יכולה להתבצע מאליה, שהרי הוא אינו יכול להתחמם מעצמו, והחמור זקוק לה, מותר לעשותה בשבת משום שעניינה הוא מניעת צער.

לדעת ערוך השולחן (או"ח סי' שה סע' ז), אף אם כשהחמור מגיע מהדרך ויש לו "קצת צער מחמת המשא שעל גביו", אין להוריד את האוכף ממנו מכיוון ש"מאליו יצטנן כשינוח".

אם כן לדעת התוספות והט"ז הגדרת הפעולה כמניעת צער או כתענוג תלויה בשאלה האם יגרם נזק לבהמה אם לא יעשו עבורה את אותה הפעולה, ולדעת רש"י

4. רש"י שם ד"ה כאן לחממה, גם הט"ז בשו"ע כתב שאין להוריד את האוכף מהחמור משום שהוא יצטנן מאליו.

וערוך השולחן הגדרת הפעולה תלויה בשאלה האם התוצאה הרצויה יכולה להגיע מאליה או לא.

הגדרת הצינון

כפי שראינו לעיל, פעולת הצינון היא פעולה שעניינה הוא תוספת חלב קיץ לפרה (דהיינו משמעות כלכלית לרפתן), וכדי להגיע לאותה תוצאה כלכלית רצויה יש לתת לפרה תנאים טובים יותר, ונראה שבשנה מסוימת שבה יהיה עודף חלב קיץ, ההמלצה תהיה לא לצנן את הפרות, או לצנן במידה פחותה יותר. כמו כן הצינון מתבצע רק עבור הפרות שנמצאות בתחלובה פעילה ואינו מתבצע עבור פרות "יבשות"⁵ שאינן נחלבות, וכמו כן אינו נעשה גם עבור העגלות שעדיין לא המליטו.

מתוך כך מובן שאין בצינון משום מניעת נזק לפרה, הן מכיוון שלא טובת הפרה גרידא נמדדת כאן, והן מכיוון שאם היה בחום משום היזק לפרה היה צורך לעשות כן לכלל העדר, נראה שגם אליבא דרש"י וערוה"ש הסוברים שפעולה שיכולה להיעשות מאליה מוגדרת כפעולה שעניינה הוא תענוג, נראה שבמקרה זה אף לדעתם הצינון יוגדר כפעולת תענוג משום שפעולה זו נעשית רק לחלק מהעדר ולא לכולו, הגדרתה היא כפעולה שיכולה להיעשות מאליה. וכן אליבא דהתוספות והט"ז, אין בפעולת הצינון משום נזק משום שהצורך בכך הוא לרפתן, ונעשה עבור חלק מהעדר בלבד.⁶

5. פרה יבשה- כחודשיים לפני המלטה, לא חולבים את הפרה, היא מועברת לחצר מיוחדת, ומקבלת מזון שונה מכלל העדר.

6. כפי שכותב ע. ברמן, המחלקה למדעי בעל חיים, הפקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית, במאמרו: שיקולים בבחירה וההפעלה של האמצעים להקלת עומס החום: "הצינון הוא אמצעי ממשק כמו כל אמצעי הממשק האחרים, ההזנה, הטיפול הרפואי, המיכון והמחשוב. ייעודם של אמצעי הממשק הוא שיפור הרווחיות של הענף, ולכן השימוש בהם מונחה על ידי שיקולי רווחיות ולא על ידי שאיפה למקסימליזציה של היישוב".

וכן "הממשקים השונים שיש להפעיל להשגת מטרה זו (העברת יצור החלב מהחורף לקיץ- ד. א.) מחייבת כל יצרן לבחון ברמה הפרטנית את כדאיות הכלכלית בכך ואת הקיף ההעברה הרצוי במשקו", מתוך: "כלים ממשקים להגברת יצור החלב בקיץ" מאת גבי עדין - שה"מ, המחלקה לבקר.

כמו כן, שאלתי את פרץ שורק מקיבוץ חפץ חיים, רכז משקי הדרום בהתאחדות מגדלי בקר

באופו דומה נשאל בשו"ת בית יהודה (או"ח סי' ג) האם מותר לשפוך מים קרים על בהמתו כדי לקררה. הספק שלו הוא האם הדבר נחשב לעובדין דחול, או שמא מכיוון שישנו שינוי באופן העשיה בין יום חול לשבת, אין הדבר נחשב לעובדין דחול.

מסקנתו היא שאין לעשות כן לבהמה משום שאין בכך משום צער לבהמה אלא פעולה שהיא תענוג בעלמא, ולמרות שאין בכך טרחא גדולה, מכיוון שפעולה זו מוגדרת כפעולה שמטרתה היא לתענוג, לא חלקו בין טורח רב לטורח מועט.

סיכום

במהלך המאמר ראינו שפעולות שעניינן הוא תענוג לבהמה אין לעשותן ואילו פעולות שמטרתן הן מניעת צער ניתן לעשות, נראה שפעולות הצינון היא פעולה שמטרתה היא תענוג, ואין לצנן את הפרות בשבת.

עם זאת נראה שיש לחלק בין משקים בהם כל התהליך נעשה באופן אוטומטי; הן האוורור שמופעל על ידי שעון שבת, או עובד באופן קבוע, והן ההמטרה שעובדת על ידי אוטומט, שבמקומות אלו לא נדרשת שום פעולה וודאי שלא פעולת טרחה, נראה שאין לאסור את הצינון שם. לעומת משקים בהם נדרשת הפעלה של המערכת, נראה שישנה בעייתיות בהפעלת הצינון.

וכן יש לחלק בין צינון המתבצע במקום בו הפרות נמצאות בלאו הכי, כגון צינון בחצר ההמתנה בזמן החליבה, בשעה שהפרות נמצאות שם בלאו הכי, ובזמן ההמתנה עד החליבה מופעלת גם מערכת הצינון, וכן בצינון המופעל באבוס בשעה שהפרות ניגשות בלאו הכי לאכול, מצננים אותן, נראה שאין בדבר בעייתיות.

אולם במשקים בהם הפעלת מערכת הצינון דורשת גם את הבאת הפרות באופן מיוחד לאותו מקום, כגון הפעלת הצינון בחצר ההמתנה בלבד, או באבוס בלבד, אין להביא את הפרות במיוחד לשם על מנת לצנן.

לגבי הצינון, והוא אמר לי שלפי היכרותו את השטח, ישנם משקים רבים שאינם מצננים בשבת, מכיוון שזו טרחה להכניס את הפרות לצינון כמה פעמים מעבר לחליבה, ועובדי הרפת מעוניינים בעבודה המינימאלית ביותר בשבת.